

WINNER AV
FAGLITTERÆRT
FORFATTERSTIPEND

MAY-LEN SKILBREI • KARI STEFANSEN

SEKSUELL VOLD

EN SAMFUNNSVITENSKAPELIG INNFØRING

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

Innhold

Forord	5
Kapittel 1	
Hva menes med seksuell vold?	11
Innledning	11
Definisjoner av seksuell vold	15
Straffelovens kapittel om seksuallovbrudd	19
Kompleksiteten bak kategoriene	22
Diskusjonen om ansvar	27
Finnes det mer enn én type voldtekt?	30
Gråsonerbegrepet	35
Oppsummering	37
Spørsmål til refleksjon	38
Videre lesning	39
Kapittel 2	
Hvor mange og hvem utsettes?	40
Innledning	40
Omfangsstudier: Noen viktige begreper	42
Et historisk tilbakeblikk – internasjonal forskning	44
Tre tilnærminger til kartlegging av voldtekt	46
Norsk omfangsforskning	51
Omfanget av voldtekt blant ungdom	55
Relasjonen mellom utsatt og utøver – hva forteller omfangsforskningen?	58
Hvem rammes av voldtekt? Sosiodemografiske mønstre	60
Oppsummering	62
Spørsmål til refleksjon	63
Videre lesning	63

Kapittel 3

Hvor mange og hvem utøver?	65
Innledning	65
Hvor mange utøver seksuell vold?	66
Hvorfor begår noen seksuell vold?	70
Ulike forskningsperspektiver på utøvere	73
Oppsummering	82
Spørsmål til refleksjon	83
Videre lesning	83

Kapittel 4

 Lovgivning og straffeforfølgelse	84
Innledning: Straffelovens hensikt og avgrensning	84
Endringer i straffeloven: redefinering og utvidelser	87
Gjeldende straffelov: de viktigste straffebudene	89
Strafferammer og rettspraksis	92
Politiets og påtalemyndighetenes arbeid med seksuell vold	95
Straff	102
Fornærmedes rettigheter i straffeprosessen	107
Førstelinjens forpliktelser	111
Oppsummering	114
Spørsmål til refleksjon	115
Videre lesning	115

Kapittel 5

Hjelpetiltak for utsatte	116
Innledning	116
Krisesentrene - fra kvinnekamp til offentlig hjelpetilbud	117
Sentrene mot incest og seksuelle overgrep: supplement til hjelpeapparatet	121
Statens barnehus - et nytt institusjonelt felt	126
Overgrepsmottakene -akutt-tilbud og oppfølging	133
Samarbeid og samordning - definisjoner, utfordringer og eksempler	139
Oppsummering	144
Spørsmål til refleksjon	145
Videre lesning	146

Kapittel 6

Politikkutforming og forebygging 147

Innledning 147

Styringsdokumenter som kilde til kunnskap 148

Sivilsamfunnets rolle 152

Primær-, sekundær- og tertiærforebygging 154

En helhetlig modell for forebygging 160

Oppsummering 163

Spørsmål til refleksjon 163

Videre lesning 164

Kapittel 7

Kunnskapsproduksjon: metodiske tilnærminger og etiske utfordringer 165

Innledning 165

Kvantitative tilnærminger 167

Befolkningsstudier – surveyforskning 169

Forskning på registerdata 175

Kvalitative tilnærminger 178

Dokumentstudier – bruk av foreliggende data 184

Oppsummering 186

Spørsmål til refleksjon 187

Videre lesning 188

Referanser 189

Stikkord 207

KAPITTEL 1

Hva menes med seksuell vold?

Dette kapitlet gir en grunnleggende innføring i fenomenet seksuell vold. Det utgjør basisen for de øvrige kapitlene i boka og peker mot sentrale temaer som kommer igjen i flere kapitler. Dette er forståelser av og tilnærminger til seksuell vold, årsaker til og konsekvenser av seksuell vold, håndtering av seksuell vold samt kilder til kunnskap om seksuell vold. Voldtekt vies særlig oppmerksomhet.

Innledning

Seksuell vold er et omfattende samfunnsproblem som har store omkostninger både for de som rammes og for samfunnet. Tidligere ble dette betraktet som et privat anliggende eller noe som skjedde i samfunnets ytterkant, blant marginaliserte grupper. Dette synet har endret seg. I dag er seksuell vold høyt oppe på den politiske dagsordenen og diskuteres jevnlig i offentligheten. At det er et samfunnsmessig ansvar å forebygge seksuell vold og tilby hjelp til de som er utsatt, er selvsagt.

Seksuell vold kan samtidig forstås på ulike måter, noe som har konsekvenser for hvordan samfunnet håndterer fenomenet. For eksempel har det betydning om man forstår seksuell vold som noe som først og fremst rammer kvinner, eller om man også tar med seksuell vold mot menn. Hvis man bare anerkjenner seksuell vold mot kvinner, utvikles ikke hjelpetilbud til menn. I denne boka har vi med begge deler. Samtidig er vi opptatt av seksuell vold som et kjønnnet fenomen, dvs. som et fenomen som er grunnleggende koplet til forståelser av både mannlighet og kvinnelighet samt kjønnede maktforhold på samfunnsnivå. Dette kommer vi tilbake til i flere av kapitlene i boka.

Hva som regnes som seksuell vold, har også betydning for hvilke tiltak som trengs, og hvor stor kapasitet de bør ha. Hvis fenomenet forstås bredt,

og inkluderer alle slags handlinger av seksuell karakter som er uønsket for de som utsettes for dem, kreves en annen type innsats enn om problemet forstås smalt, i betydningen grove, voldelige angrep. I denne boka tar vi utgangspunkt i fysiske former for seksuell vold, men uten at det nødvendigvis har vært grov vold eller alvorlige trusler. Dette er en pragmatisk avgrensning. Vi skriver mer om dette senere i kapitlet.

Et viktig utgangspunkt i boka er at seksuell vold er omgitt av mange myter: Om hvem den rammer, om hvem utøverne er og hvorfor de gjør som de gjør, og om hva som kan gjøres for å forebygge. Ett eksempel er forestillingen om at voldtekt egentlig handler om plutselige og voldelige overfall fra en fremmed, at det er dette som er «ekte voldtekt». Denne forestillingen kan gjøre det vanskelig for de som utsettes for andre former for voldtekt, for eksempel fra en kjæreste eller en venn, å definere hendelsen som en voldtekt. Det kan også ha betydning for hvordan utsatte og utøvere blir møtt av venner og familie, men også i hjelpeapparatet og i retten. En annen forestilling er at unge gutter alltid ønsker sex, og at det derfor bare er en fordel om de får anledning til å ha sex med en voksen kvinne, selv om de er unge og ikke egentlig kan samtykke til sex. Denne ideen kan føre til at hendelser bagatelliseres og ikke forstås som overgrep, verken av partene selv eller av de som får vite om hendelsen.

Et annet viktig utgangspunkt er at seksuell vold er forbundet med skam og skyld. Dette handler om at det å være et offer, en som noe skjer med, ikke gir status i vårt samfunn. Det forbindes med noe svakt og passivt, mens idealet er å være sterk og aktiv. Ikke minst gjelder dette for gutter og menn, noe som kan gjøre det særlig vanskelig for dem å snakke om offererfaringer. Men det gjelder også for kvinner og jenter. At seksuell vold oppleves som skamfullt, handler også om at de som blir utsatt for det, oppfattes som delaktige i det som skjedde, for eksempel ved at de har utvist dårlig dømmekraft ved å være på feil sted til feil tid. På engelsk omtales dette som «victim blaming». Kriminologen Nils Christie (1986) har vist at forestillinger om «det ideelle offer», dvs. offeret som går helt fri for ansvar for det som skjedde, er en strengt definert kategori som få reelle ofre passer inn i. I tillegg kan de voldsutsatte også forstå seg selv som delaktige, for eksempel fordi de frivillig har oppsøkt utøveren, eller ved at de har hatt en seksuell respons på overgrepet. Dette har blant annet vært et tema i forskning om seksuelle overgrep mot barn.

Fordi offerbegrepet er så belastet, argumenterer flere forskere for heller å bruke begrepet *overlever*, «survivor» på engelsk, om de som er blitt utsatt for

vold. Tanken er at dette er et mer positivt begrep, som signaliserer at konsekvenser av seksuell vold er noe man kan overkomme. Samtidig er det problemer med begrepet, blant annet at det signaliserer at seksuell vold *alltid* rammer hardt og skader den det gjelder. Slik er det imidlertid ikke. I denne boka bruker vi derfor det mer nøytrale begrepet *utsatt* om de som har erfart seksuell vold, og *utøver* om de som begår seksuell vold. Unntaket er når vi snakker om hvordan seksuell vold håndteres i loven og gjennom straffesakskjeden. Da bruker vi i tillegg jussens begreper om de som er involvert, slik som fornærmede, mistenkte, tiltalte og gjerningsperson.

Et tredje viktig utgangspunkt er at kunnskap drives framover gjennom kritisk utprøving. Derfor er det viktig at både begreper om seksuell vold og hva som regnes som gyldig kunnskap om seksuell vold, diskuteres kritisk. Gjennom kapitlene i boka presenterer og problematiserer vi derfor ulike innfallsvinkler til seksuell vold, i hovedsak hentet fra de samfunnsvitenskapelige fagene – i form av begreper og teoretiske perspektiver. Boka inneholder også et eget kapittel om kunnskapsproduksjon om seksuell vold.

I tillegg er vi opptatt av jussen på området: Både hvordan seksuell vold er definert i lovverket, og hvordan vi kan forstå forholdet mellom jussens begreper og de forståelser som ellers er i omloop, innen fagfeltet, hos myndighetene og i ulike grupper i befolkningen. Vi vil belyse hva som er bakgrunnen for at loven er som den er, og hvilken tenkning om seksuell vold den bygger på. I boka forstår vi lovens begreper og grensedragninger som ett av flere inntak til hva seksuell vold er, ikke som en «fasit». Heller enn å si at folk tar feil hvis de ikke definerer egne erfaringer i tråd med loven, vil vi belyse hvorfor dette skjer. Dette peker mot en rød tråd i boka – de vanskelige grensedragningene mellom det som er greit og det som er ugreit, det som er alvorlig og mindre alvorlig, og mellom voldtekt og andre former for overgrep.

Slike grensedragninger og nyanseringer blir ofte borte i den offentlige debatten. Når voldtekt og andre former for seksuell vold presenteres i media, er det som regel de grove og spektakulære sakene som gis oppmerksomhet. Kriminologen Kristin Skjørten (1996) har påpekt at denne skjeve framstillingen bidrar til å forsterke mytebilder av ofre og overgripere. Det er et problem, sier hun, fordi «Den typiske lovbrøyer i verste fall [vil] kunne oppfatte egne overgrep som legitime» (s. 23). Skjørten skrev om medias framstilling av volds- og overgrepssaker for tjue år siden. Fortsatt ser vi at de grove og mer spektakulære sakene får mye oppmerksomhet, for eksempel saker som omfatter mange utsatte, og saker med

flere utøvere. Men vi ser også noe annet. Høsten 2017 fikk #metoo-kampanjen om seksuell trakassering i arbeidslivet gjennomslag i Norge og mange andre land. Omfanget av historier som ble delt i kjølvannet av kampanjen, var stort, og historiene omfattet alt fra voldtekt til kommentarer om kropp og seksualitet. Her kom det fram et mye mer variert bilde av seksuell vold og seksuell trakassering enn vi har sett tidligere. Kampanjen hadde dermed en viktig opplysende funksjon ved at den nyanserte hva seksuell vold og trakassering handler om. Den er også et eksempel på en bevegelse vi har sett de senere årene mot større åpenhet omkring seksuell vold, en bevegelse som kanskje kan bidra til at de som er utsatt, lettere kan snakke om sine opplevelser og søke hjelp. Når mange står fram, kan vi tenke at det blir mindre skamfullt å ha vært utsatt. Stigmaet ved å være utsatt blir ikke så stort. Som vi vil diskutere senere i boka, kan utsatte likevel ha gode grunner til ikke å fortelle om overgrep, eller til å velge andre begreper enn for eksempel voldtekt.

Begrepskonstruksjon

Forskeren Carolina Øverlien (2014) påpeker at hvilke begreper som anvendes om et sosialt eller helsemessig fenomen – som vold – sier noe om hvordan vi forstår fenomenene og de som er involvert i dem. Hun har selv forsket på barn som vokser opp i familier der far bruker vold mot mor. Barnas erfaringer blir ofte omtalt som *vitneerfaringer*. Øverlien foretrekker begrepet *barn som opplever vold mot mor*, fordi det understreker at barnet er en aktør, og at volden på mange ulike måter påvirker barnets liv: «Det kan altså forstås som en begrepsdefinisjon med grunnfeste i barns egne opplevelser», skriver hun (s. 164). En lignende diskusjon finnes omkring begrepet *unge overgripere*, som brukes om unge som begår seksuelle overgrep mot barn og andre unge. Dette er et begrep som definerer hele personen ut fra handlingen han eller hun har begått, og som kan være problematisk fordi det gjør det vanskeligere å se den unges sårbarhet og behov for hjelp innenfor en trygg ramme. Psykologen Cecilia Kjellgren (2009), som har forsket på ungdom i denne gruppen, argumenter for å erstatte begrepet *unge overgripere* med begrepet *ungdom som begår seksuelle overgrep* – på engelsk «adolescents who sexually offend» eller «youth who sexually abuse». Begrunnelsen er at det førstnevnte begrepet leder tanken mot overgripere i sin alminnelighet, og at man kan komme i skade for å forstå ungdom på samme måte

som voksne. Et begrep som også brukes i litteraturen, er *unge med skadelig seksuell atferd*, på engelsk «young people displaying sexually harmful behavior», ofte definert som unge som begår seksuelle handlinger mot noen som de har makt over i kraft av alder, emosjonell modenhet, kjønn, fysisk styrke og intellekt (Myles-Wright & Nee 2017). Forskeres arbeid med begreper er en del av kunnskapsproduksjonen, og reflekterer også deres etiske ansvar for ikke å stigmatisere gruppene de forsker på. Dette skriver vi mer om i kapittel 7.

Seksuell vold kan ha store omkostninger for den som rammes. Det kan være i form av psykiske og fysiske helseskader – samt det som kalles sekundære skader, at man får problemer på ulike livsområder, for eksempel i arbeidslivet og i personlige relasjoner (Hester & Lilley 2017). Dette er viktig kunnskap for de som vil møte utsatte i sin egen yrkesutøvelse, for eksempel i helsevesenet, utdanningssystemet, politiet og ulike sosiale tjenester. Underveis i boka belyser vi voldens skadevirkninger, der informasjon om disse er viktig for spørsmålet om straff og straffeprosess og for utformingen av hjelpetiltak. Imidlertid gir ikke boka noen systematisk beskrivelse av helseskader som følger av seksuell vold, og hvordan disse kan behandles. Her finnes det annen god litteratur.

Videre i dette kapitlet skal vi diskutere begrepet seksuell vold nærmere: Hva det rommer og ikke rommer ut fra ulike definisjoner. Vi skal også gå nærmere inn på ulike former for seksuell vold og spørsmålet om hvordan grenser kan trekkes mellom ulike kategorier eller former for seksuell vold, for eksempel mellom grove og milde overgrep. I tillegg belyser vi voldtektsbegrepet og spørsmålet om hvorfor det kan være viktig, men også problematisk, å skille mellom ulike former for voldtekt.

Definisjoner av seksuell vold

Det bærende begrepet i denne boka er seksuell vold. Men hva innebærer det? Som et utgangspunkt avgrenser vi det her til seksuelle handlinger som utføres mot en persons vilje, og ved hjelp av tvang eller trusler. Det betyr at begrepet avgrenses mot seksuelle tilnærminger som bare var uønsket. Hvis man for eksempel feilaktig tror at ens eget ønske om sex er gjensidig, og man tar på partnerens penis for å initiere sex, er initiativet uønsket, men ikke seksuell vold, så lenge

grunnlaget for å tro at den andre også ville ha sex, ikke var urimelig – og handlingen ikke var muliggjort gjennom bruk av fysisk vold eller noen form for tvang eller trussel. Dette eksemplet forutsetter at partene er over seksuell lavalder. Som vi kommer tilbake til, blir vurderingen en annen når den utsatte er mindreårig.

Begrepet seksualisert vold

Begrepet *seksualisert vold* brukes noen ganger om det vi definerer som *seksuell vold*. Men det brukes også i en ganske annen betydning, om all vold fra menn som rammer kvinner fordi de er kvinner – altså kjønnsbasert vold (Skilbrei mfl. 2012). I en artikkel fra 1996 som primært handler om kvinnemishandling, skriver for eksempel Kristin Skjærten dette: «Uttrykket seksualisert vold benyttes ofte som en samlebetegnelse på ulike former for vold og overgrep mot kvinner. Uttrykket er hentet fra det engelske språk, og kan oversettes med kjønnsbasert vold. Seksualisert vold omfatter dermed mer enn den rene volden» (s. 36, note 2). Fordi begrepet seksualisert vold er brukt på denne måten, foretrekker vi begrepet seksuell vold.

Det finnes ulike definisjoner av seksuell vold. Noen fokuserer på hvilke spesifikke handlinger som utgjør seksuell vold, mens andre fokuserer på i hvilken forstand seksuell vold representerer en krenkelse. Et eksempel på en handlingsbeskrivende definisjon er den som Verdens helseorganisasjon (WHO) bruker:

Sexual violence is defined as: any sexual act, attempt to obtain a sexual act, unwanted sexual comments or advances, or acts to traffic, or otherwise directed, against a person's sexuality using coercion, by any person regardless of their relationship to the victim, in any setting, including but not limited to home and work (WHO 2002: 149).

Dette er en svært vid definisjon av seksuell vold, og den omfatter alle slags seksuelle handlinger – fysiske og verbale – som skjer ved hjelp av tvang og mot en persons vilje. I WHO's rapport er den etterfulgt av en lang liste av handlinger, som i tillegg til voldtekt og andre fysiske angrep også omfatter tvangsekteskap, tvunget abort og tvang til prostitusjon. En slik vid definisjon kan være nyttig i noen sammenhenger, for eksempel for å synliggjøre hvor omfattende problemet med kjønnsbasert undertrykking er i en global sammenheng.

I andre sammenhenger kan det være mer nyttig med en avgrenset definisjon. Som vi allerede har antydnet, forstår vi i denne boka seksuell vold i en smalere

betydning, nærmere bestemt som avgrenset til seksuelle handlinger som skjer mot noens vilje og som krenker det juristen Tove Stang Dahl (1994) omtaler som en persons kjønnsfrihet. For å forstå hva seksuell vold er, må vi altså forstå hva kjønnsfrihet er. Enkelt sagt handler kjønnsfrihet om retten til å bestemme over sin egen kropp i seksuelle spørsmål. Eller sagt med Dahls egne ord:

Retten til å avvise seksuelle tilnærmelser, til å unnlate å inngå i seksuelle forbindelser og til selv å bestemme hvor langt erotisk lek og tildragning skal gå. Kort sagt retten til å være i fred, og beskyttes mot inntrengen (Dahl 1994: 203–04).

Begrepet kjønnsfrihet kan slik sett forstås som et særtilfelle av retten til kroppslig integritet, til kroppsbeskyttelse. På bakgrunn av dette kan vi forstå seksuell vold som å omfatte hele spekteret av handlinger fra voldtekt til uønsket beføling, det å bli berørt på en seksuell måte når man ikke ønsker det selv. I motsetning til handlingsbeskrivende definisjoner fokuserer denne definisjonen på hva som er kjernen i seksuell vold, og avleder handlingene fra dette. Vi kan kalle den en fenomenorientert definisjon.

Det kan diskuteres om verbale krenkelser eller det å få tilsendt seksuelle bilder også representerer en krenkelse av kjønnsfriheten. Slike hendelser innebærer at den utsatte blir seksualisert, gjort til et objekt for seksuell oppmerksomhet. De kan dermed forstås som en krenkelse av kjønnsfriheten, men slik vi oppfatter det, er det likevel en krenkelse av en annen karakter enn fysiske krenkelser. Med inspirasjon fra Tove Stang Dahl setter vi i denne boka grensen for seksuell vold ved fysiske handlinger. Vårt argument for dette er dels pragmatisk – vi trenger en praktisk avgrensning for hva boka skal romme; og dels faglig – hvis alt inkluderes i et begrep om seksuell vold, blir det utydelig og vanskelig å bruke for analytiske formål.

Liz Kelly: Et kontinuum av seksuell vold

Et viktig perspektiv i denne boka er at seksuell vold rommer handlinger av ulik karakter, og som samtidig har noe til felles, nemlig at de representerer en særskilt form for integritetskrenkelse. Et begrep som kan være nyttig, og som har hatt stor innflytelse blant forskere, er sosiologen Liz Kellys begrep om et kontinuum av seksuell vold. Slik Kelly selv ser det, står det i et spenningsforhold til lovens begreper, som er basert på klare skiller mellom ulike handlinger etter hvor alvorlige de regnes å være (Kelly 2012: xxxi). Hun utviklet begrepet på slutten

av 1980-tallet (Kelly 1987) og har senere tatt det opp til kritisk diskusjon (Kelly 2012). I den opprinnelige teksten trakk hun fram to ulike leksikalske betydninger av kontinuum. Den ene handler om en grunnleggende felles dimensjon ved ulike hendelser. I Kellys (1987) egen formulering: «a basic common character that underlies many different events» (siteret i Kelly 2012: xviii). Knyttet til seksuell vold handler dette om at ulike former for angrep – tvang, mishandling, invadering – er forbundet gjennom en slik grunnleggende dimensjon. I forskning er det først og fremst denne betydningen av kontinuumsperspektivet som har blitt brukt, ofte med henvisning til en underliggende kjønnsmaktdimensjon (se Stefansen mfl. 2014). Kelly (2012: xxi) formulerer dette slik: «(...) it was the everyday and everynightness of violence that was foregrounded, that [the] more mundane encounters with gendered power relations were connected to the extremes which are deemed worthy of legal regulation and media attention». Den andre betydningen har vært mindre brukt i forskning, og innebærer at kontinuum også kan referere til kjeder av hendelser eller elementer som etterfølger hverandre, men som ikke lar seg avgrense på en enkel måte. I Kellys formulering: «a continuous series of elements or events that pass into one another and cannot be readily distinguished» – «that the categories shade into and out of one another» (Kelly 2012: xvii). Denne betydningen viser til at det i utsattes opplevelse og definisjon av hendelser kan være uklare grenser mellom det å bli presset eller tvunget til sex og voldtekt. Kelly understreker at begrepet om et kontinuum av seksuell vold ikke impliserte linearitet, at det ene fenomenet følger av det andre, eller økende alvorlighetsgrad. Tvert imot viser hun til at begrepet var et resultat av at hun – som følge av intervjuer med utsatte – begynte å tenke annerledes om hva som kan regnes som grove eller alvorlige seksuelle overgrep. Det var mange likheter i hvordan kvinner hun intervjuet, snakket om ulike former for overgrep, og gjerne på tvers av det vi vanligvis tenker på som milde (ikke-penetrerende) og grove (penetrerende) overgrep. I teksten fra 2012 påpeker hun samtidig at forskning har dokumentert at det å være utsatt for gjentatte penetrerende overgrep er særlig skadelig. Begrepet om et kontinuum av seksuell vold er blitt kritisert, noe Kelly selv tar opp. Én kritikk handler om at begrepet ikke inkluderer en rekke former for seksuell vold, som omskjæring og tvangsekteskap. Kellys respons er at disse fenomenene fint lar seg studere ut fra et kontinuumsperspektiv, og hun viser til forskning som har gjort nettopp det (Kelly 2012: xx). En annen kritikk, som

Kelly derimot avviser, er at begrepet om et kontinuum av seksuell vold er uklart, særlig når det gjelder grensen mellom det som er og ikke er seksuell vold, og at dette bidrar til at heteroseksualiteten i seg selv blir problematisert. Det siste er nettopp en viktig side ved begrepet.

Så langt har framstillingen handlet om det som er felles for handlinger som kan falle inn under begrepet seksuell vold. Både i forskning og i praktisk arbeid kan det være nyttig å skille mellom ulike former for denne typen vold – slik vi allerede har vært inne på. Ett inntak til slike skiller er straffelovens bestemmelser om seksuallovbrudd. I kapittel 4 vil vi beskrive lovgivningen og hvordan politiet og påtalemyndigheten følger den opp mer detaljert, men først vil vi kort si noe om hvordan seksuell vold defineres i straffeloven.

Straffelovens kapittel om seksuallovbrudd

Gjeldende lovgivning er lov om straff (straffeloven, LOV-2005-05-20-28), som trådte i kraft i 2015, hvor kapittel 26 handler om seksuallovbrudd. Dette kapitlet inneholder tretti paragrafer som definerer og angir straffalternativer for et bredt spekter av seksuelle handlinger som regnes som skadelige for personer og/eller samfunnet.

Vi kan skille mellom seksuallovbrudd som har personoffer, det vil si *en fornærmet*, og seksuallovbrudd som ikke har personoffer. Det er seksuallovbrudd som har personoffer og som krenker personlig integritet og kjønnsfrihet, som utgjør seksuell vold, slik vi har definert det her. Dette vil i hovedsak gjelde det som i straffeloven er omtalt som *seksuell handling* (beføling av ulikt slag) og *seksuell omgang* (spesielt voldtekt), men også det å utføre seksuell handling eller omgang under spesielle omstendigheter eller innenfor rammen av spesielle relasjoner. Eksempler på dette kan være lav alder hos den ene parten, eller at man er i en profesjonell rolle som skaper en maktubalanse. Prostitusjon er et eksempel på et seksuallovbrudd som ikke regnes som seksuell vold, slik vi har definert det her. Prostitusjon har ikke et personoffer på samme måte som beføling og voldtekt. Selv om prostitusjon kan ha skadelige konsekvenser for mennesker som er involvert, er ikke de som selger sex, ofre for hallikvirksomhet eller sexkjøp i rettslig forstand. Prostitusjon er i henhold til norsk lov en offerløs

form for kriminalitet. At lovverket anerkjenner noen som et personoffer for et lovbrudd, innebærer i mange tilfeller at den fornærmede tilkjennes et sett med rettigheter i møte med politi og påtalemyndigheten samt rett til å søke erstatning. Hvem som inkluderes i dette, er et uttrykk for syn på skade ved seksuell vold, og dette har endret seg mye i nyere tid. Vi skal gå nærmere gjennom de mest aktuelle paragrafene om seksuallovbrudd i kapittel 4. Her fokuserer vi på hva som påvirker lovens utforming. Dette er viktig bakgrunnskunnskap for å forstå lovens intensjon.

Lovgivningen om seksuell vold kan variere mye mellom ulike land og reflekterer nasjonale problemforståelser. Et eksempel på dette er den store internasjonale variasjonen i hvor grensen for den seksuelle lavalderen settes, altså alderen da samtykkeretten og -kompetansen trer inn. Dette sier noe om forståelser av både barndom og seksualitet. I Norge er den seksuelle lavalderen satt til 16 år, mens den i Europa ellers varierer mellom 14 og 18 år. Her i landet har vi altså bestemt at man i seksuelle spørsmål er barn til man er fylt 16 år. Det betyr at det er ulovlig å ha sex med noen som er yngre enn dette (dersom man selv er over 16 år), selv om han eller hun samtykker til det. Som vi kommer tilbake til under, kan ungdommer selv vektlegge andre faktorer enn alder når de skal trekke grensen mellom hva som er greit og ikke.

Fra kjønn til kjønnsnøytral lovgivning

Tove Stang Dahl (1994) bemerker et interessant skille mellom dagens lovgivning og eldre rett. Dagens lovgivning er kjønnsnøytral. I eldre rett, derimot, «var det så selvsagt at voldtekt dreide seg om *en manns angrep på en kvinnes kjønn*, at lovbestemmelser var kjønnsesifikke» (Dahl 1994: 210). Loven la til grunn at det bare var menn som kunne voldta, og bare kvinner som kunne voldtas. Norge var tidlig ute og fikk kjønnsnøytral lovgivning med straffeloven av 1902. Stang Dahl diskuterer den kjønnsnøytrale lovgivningen, og påpeker at den ikke er uproblematisk. Hun anser voldtekt som forbrytelse til å være noe mer enn et seksuelt overgrep uavhengig av kjønn, fordi voldtekt handler om menns bekreftelse av mannlighet gjennom seksuelt herredømme. Diskusjonen om kjønnsnøytral lovgivning er lite framme i debattene vi ser i dag. Det var heller ikke tema verken i voldtektsutvalgets utredning (NOU 2008: 4 Fra ord til handling) eller i kvinnevoldsutvalgets utredning (NOU 2003: 31 Retten til et liv uten vold). Flere europeiske land har

imidlertid kjønnsespesifikk lovgivning. I England og Wales har de en kombinert modell, hvor loven er kjønnsespesifikk for utøvere (menn) og kjønnsnøytral for utsatte (se Lovett & Kelly 2009: 103 for flere eksempler).

Samtidig som definisjoner av seksuell vold kan variere fra land til land, er lover som omhandler seksuell vold, noe som i økende grad harmoniseres gjennom overnasjonale konvensjoner og kontrollinstanser. I en europeisk kontekst er initiativ, regelverk og instrumenter vedtatt av EU og Europarådet spesielt viktig. Da EU ble etablert i 1957, ble det laget en felles politikk som handlet om mobilitet, økonomi og arbeidsliv, men det ble ikke utarbeidet noen straffelov og regulering av forholdet mellom privatpersoner. Det var først i 1999 at EU etablerte kjønnslikestilling og kampen mot diskriminering som en felles europeisk norm (Burri & Prechal 2008: 5). Seksuell vold er også et tema i internasjonale konvensjoner som den norske staten har ratifisert, ikke minst Kvinnekonvensjonen (CEDAW) og Barnekonvensjonen, samt Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner, ofte referert til som Istanbul-konvensjonen, som norske myndigheter ratifiserer i 2018.

Hva som regnes som seksuell vold, og hvordan man straffer det, endrer seg også over tid. I dag kriminaliseres seksuallovbrudd med et sterkere utgangspunkt i skade for utsatte enn tidligere. Siden 2000 har det funnet sted noen viktige omformuleringer som er en del av en politisk ønsket synliggjøring av at loven skal verne individet fra krenkelse, men dette betyr ikke at ikke seksuell vold også blir forstått som noe som har betydning på samfunnsnivå. I den siste lovproposisjonen om seksuallovbrudd (Ot.prp. nr. 22 (2008–2009)) ble dette formulert slik: «Det går imidlertid ingen klar grense mellom disse hensynene, blant annet fordi det også er i samfunnets interesse å verne den enkelte mot overgrep.» At lovgivers eksplisitte begrunnelser endrer seg, betyr ikke at holdninger i og utenfor retten gjør det. Spørsmål om moral kan fortsatt prege synet på handlingene og på utøvers og utsattes ansvar, og dette kan ha konsekvenser for samfunnets håndtering av fenomenet.

Fordi språket og innstillingene som ble reflektert i straffelovens bestemmelser om seksualitet fikk mye kritikk for å være foreldet, nedsatte Justisdepartementet en komité som skulle gjennomgå det som da het «Kapittel 19 Om forbrytelser mot sedeligheten», og «Kapittel 38 Om forseelser mot sedeligheten»

i 1995. Utredningen, som var resultatet av komiteens arbeid (NOU 1997: 23 Seksuallovbrudd), anbefalte at man skulle fjerne begrepet utukt, og at man skulle legge mer vekt på skade på enkeltindivider enn på samfunnsmoral.

Strafferammene til mange av paragrafene har endret seg mye over tid, og i diskusjoner om hvilken straff som er rimelig, er spørsmålet om alvorlighet og hva som vernes, viktig. I dag omfattes flere handlinger enn tidligere av straffeloven, samtidig som strafferammene har økt og er mer direkte styrt av lovgiver gjennom bruk av minstestraft. Hvordan vi kan forstå rettsutviklingen på 2000-tallet, kommer vi tilbake til i kapittel 4.

Lovtekster er utformet for å ramme bestemte typer handlinger, samtidig som samfunnets forståelser og grenser endrer seg. I noen land velger man av den grunn å endre lovverket hyppig for å reflektere slike endringer, mens man i andre land i stedet velger å la lovfortolkningen bestemmes av lovanvendelse, såkalt rettspraksis.

Straffeloven er altså ett inntak til å forstå hva som menes med seksuell vold, og loven gir selvfølgelig en spesielt viktig definisjon. Samtidig er det ikke uvanlig at folks egne opplevelser av hva som er krenkende, skiller seg fra straffelovens. En viktig utfordring er at en krenkende erfaring ikke er nok til at en handling skal kunne straffes som seksuell vold. Et sentralt straffbarhetsvilkår i norsk rett (strl. §§ 21 og 22) er at tiltalte må ha subjektiv skyld, det vil si at vedkommende har forstått at handlingen hun eller han utførte, er forbudt. Som vi vil komme tilbake til, betyr dette at noen former for seksuell vold er vanskelige å behandle i retten: Tiltaltes egne erfaringer og sinnstilstand kan påvirke hvordan hun eller han tolker den andres reaksjoner, og hvordan skal man da kunne konkludere om hva den tiltalte burde ha forstått? Underveis i boka vil vi synliggjøre hvordan folks egne beretninger kommer i konflikt med eller utfordrer lovens definisjon og rettspraksis.